

Креси, кресовий, кресов’як в українській мові та сучасному україномовному публіцистичному дискурсі

У статті здійснено спробу розглянути семантико-аксіологічні особливості зазначених українських полонізмів у зіставленні з відповідними лексемами польської мови, а також особливості передачі цих безеквівалентних польських лексем у перекладі.

Ключові слова: креси, українська мова, польська мова, запозичення, описовий переклад.

The article attempts to review semantic and axiological features of Ukrainian Polonism in comparison with the lexemes of the Polish language, and also the particular qualities of the transfer of these Polish no equivalent lexemes in the translation.

Key words: Crecy, Ukrainian language, Polish language, loanwords, descriptive translation.

Полонізми *креси* й *кресовий* та їхнє вживання в сучасному україномовному дискурсі становлять особливий інтерес. Адже польські лексеми *kresy* „część kraju leżąca blisko granicy; pogranicze (zwłaszcza dawne polskie pogranicze wschodnie)” та *kresowy* „pochodzący z kresów, położony na kresach, właściwy mieszkańcom kresów” безумовно належать до ключових слів „польщизни” (див. розуміння „ключових слів” у Анни Вежбицької як слів, особливо важливих і показових для окремо взятої культури: [2, 35 – 38]), оскільки є назвами понять, актуальних для ментальності сучасних поляків. Для „не польських” та „не кресових” етносів ці слова є безеквівалентними. Для української ж лінгвоментальності концепт ‘креси’ виглядає інакше, ніж для польської лінгво-

ментальності: адже з афористично-метафоричної дефініції Ю. Степанова (концепт як „сгусток культури в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека” [5, 43]) впливає етнокультурний характер концепту.

В українській мові ХХ ст. традиційно фіксується історизм *креси*, який 1) хронологічно стосується територій, що належали Польщі до кінця ХVIII ст., і визначається як „окраїни давньої Польщі (звичайно про українські землі)”, а також 2) вживається на позначення „східних окраїн Польщі в період між двома світовими війнами”: „У панській Польщі – східні окраїни – українські та білоруські землі” [9, 336]. Для етносів, що сьогодні живуть на територіях колишніх „кресів”, це поняття потребує ще й певної семантичної адаптації (здійсненої, наприклад, у [9], де наголошено на автохтонності частини зазначених територій для українців) і психологічної корекції. Саме остання використана при семантизації поняття *креси* в україномовному тексті, де зазначено, що і сама назва, і номіноване нею поняття мають польське походження: <...> *фундації „Музика кресів” (так поляки називали східні околиці Речі Посполитої)* [10, 63].

Нейтральне, позбавлене аксіологічності сприйняття зазначених номінативних одиниць носієм української лінгвоментальності неможливе без обов’язкових хронологічних і територіальних уточнень, наявних, скажімо, в таких контекстах: <...> *низка статей на тему <...> Кресового інституту, завданням якого має бути дослідження і документація польської присутності на т.зв. Східних Кресах, тобто на українських, білоруських і надбалтійських територіях, які у минулому належали до Речі Посполитої <...>* [forumn.kiev.ua/6-61-07/61-03.htm] (червень 2007); *У свою чергу, його польський колега напередодні жовтневих виборів до Сейму прагне відібрати у Качинського голоси крайніх правих – так званих «кресов’яків», які обстоюють належність «кресів» (західних регіонів Литви, Білорусі й України, котрі були у*

складі міжвоєнної Польщі <...>) до польських земель, часто зображаючи українців як різунів-гайдамаків [12]. Відсутність таких уточнень провокує появу категорично негативної оцінки самого виразу *kresy wschodnie* в частини українців.

Тож на цьому фоні сьогодні кумедно виглядають тлумачення слів *kresy*, *kresowy*, *kresowiak* в одному з найповніших перекладних словників радянських часів: *kresy* „мн. окраина, окраины, пограничные области”, *kresowy* „украинный, пограничный”, *kresowiak* „разг. житель окраины (пограничной области)” [7, 357]. Як бачимо, зі словникових дефініцій було старанно усунуто будь-яку інформацію про „dawne polskie pogranicze wschodnie” як „ідеологічно шкідливу”. Що, звичайно, аж ніяк не могло подолати глибокі відмінності у трактуванні й емоційному сприйнятті поняття „*креси*” поляками та іншими „*кресовими*” етносами, зокрема українцями. Вже у наші дні літературознавець та перекладач Ольга Гнатюк у статті під заголовком „Польсько-український діалог – питання про „східні *креси*” залишається проблемним” зазначає: „Не вірю, що поляки відмовляться від поняття „східні *креси*”, адже вони захищають свою історичну правду, так, як і українці захищають свою” [13]. Наочно позиціонує уявлення про *креси* у польській лінгвоментальності від українського сприйняття цього слова і поняття Ю. Гаврилюк, спеціально наголошуючи на позитивних аспектах відповідного концепту в „польщизні” та обставинах формування цієї аксіологічності: „Поняття „*кресів*” (сьогодні із великої букви писаних), яке міцно вросло у польську свідомість, з’явилося щойно у половині ХІХ ст., у творах польського поета Вінценти Поля <...>. „*Креси*”, виведені від польського слова „*крес*” (межа, границя, кінець, край), швидко закоренилося у польській літературі і публіцистиці на означення територій на схід від Вільна і Львова, котрі наприкінці ХVІІІ ст. належали до Речі Посполитої”. У міжвоєнному періоді, у відродженій Польщі, яку іменували Другою Річчю Посполитою, офіційна назва

”Східні Креси” відносилися до заселених українцями, білорусами і литовцями воєводств, що повністю або частково були розташовані на схід від т.зв. лінії Керзона <...>.

А у XIX ст., коли поляки опинилися в ситуації нації без держави, фінансові й інтелектуальні ресурси польської аристократії і рядової шляхти ”кресів” слугували боротьбі за повернення незалежності й розбудові польської національної культури <...>. Все це сприяло закоріненню в польській національній свідомості початку XX ст. переконання про особливу польську місію на цій території” [forum.kiev.ua/6-61-07/61-03.htm] (червень 2007)

Польський літературознавець та публіцист, професор Богуслав Бакула у статті з промовистою назвою „Креси без взаємних викреслювань” досить чітко окреслює етноспецифічні риси концепту ’креси’ у польській лінгвоментальності та артикулює їх: „Проблематика ”кресів”, очевидно, пов’язана з проблематикою етнічно-культурного пограниччя. Різниця між ними полягає в тому, що ”креси” трактовано як явище, що належить до колективної пам’яті, а передусім національної аксіології, натомість термін „пограниччя” загалом є нейтральним і таких асоціацій не породжує. Пограниччя розташовані навколо, у місцях стику з сусідами, тоді як ”креси”, належачи до сфери свідомості, а також національної ідеології – перебувають у центрі, а також скрізь. Кожне пограниччя може сьогодні отримати пакет ідеологічної ”кресовості”, що надає йому додаткової ваги. Бо тоді воно стане рубежем, лінією оборони польськості. В семантичному полі терміна й надалі важливу роль відіграють мілітарні елементи – боротьба, данина крові, лицарський етос, охорона кордонів. Ідеологізація надає ”кресам” парадоксальної властивості: пограниччя є спільним (так би мовити, багатонаціональним), а ”креси” – суто польськими (”польські ”креси”, ”наші ”креси”, ”утрачені креси”), бо належать тільки польському домініонові, навіть якщо сьогодні присутність на них є

лише символічна” [1]. При цьому польський славіст вважає, що „ставлення українських дослідників, як істориків, так і літературознавців, особливо із Західної України, до терміна *”креси”*, ототоженого з колонізаторським дискурсом, є рішуче негативним. Іронічне вживання терміна в українських публікаціях має на меті дискредитувати його поняттєву та моральну вартість в історіографії, політології, літературознавстві, а також викрити його антиукраїнський характер” [1].

У сучасному українському науковому дискурсі термін *креси* справді може набувати прохолодно-стриманого та відстороненого звучання, пор.: <...> у *передмові, написаній спеціально для цього масштабного зведеного тому, Даніель Бовуа вкотре звертається до польських колег-істориків із закликом деконструювати як здавна усталені в польській традиції стереотипи ностальгійно-ідеалізованого сприйняття „східних кресів”*, так і новітній спалах інтересу до *„погранич”*, започаткований на зламі 1980–1990-х і позначений ідеалізацією Речі Посполитої як країни гармонійного співіснування багатьох народів і культур <...> [4]. Переведення повідомлення у зазначений реєстр тут виражене пунктуаційно (*східні креси* взято в лапки) та лексично (*стереотипи ностальгійно-ідеалізованого сприйняття*).

Між тим у сучасній україномовній електронній пресі знаходимо й чимало випадків аксіологічно нейтрального вживання лексем *креси* та *кресовий*. Наприклад, у тексті Леоніда Тимошенка: „<...> ігнорування автором так зв. *„кресової”*, проблематики про Україну є черговим великим пробілом у його знаннях польської історіографії, з чим, властиво, безпосередньо пов’язана його тема. Змушений пояснити, що величезна література *кресів* має нині в історіографії конотацію польського колоніального і постколоніального дискурсу про Україну, в ній, фактично, ідеться про ідеалізований односторонній монолог поляків з образами минулого, в якому українцям відведено роль статистів” [11]. Натомість

полонізм *кресов'як* < *kresowiak*, представлений в сучасному західноукраїнському дискурсі, частіше має негативні конотації (цьому сприяє, гадаємо, персоніфікованість лексичного значення слова, яке номінує людину): <...> *в черговий раз кресов'яки рушили в похід проти українців Західної України, організувавши в Києві, при допомозі місцевих українофобів виставку фотографій і документів під назвою „Волинська різня: польські та єврейські жертви ОУН-УПА”, що відбулася 8–10 квітня в Українському домі. Кресов'яки отримали ширше поле діяльності, почавши похід в Україну* [<http://www.kryjivka.com.ua/presa/153.htm>]. Проте представлено й оцінно-нейтральні вживання цього слова: *Діють численні організації „кресов'яків”, які видають свої друковані органи, з'являється чимало публікацій спогадів і більш чи менш наукових історичних студій* [forumn.kiev.ua/6-61-07/61-03.htm] (червень 2007); *В останніх публікаціях кресов'яки, зробивши крок назад, децю тепліше згадують про вояків Армії УНР* [presstime.com.ua/internet/87.html] (25.09.2010).

Цікаво ілюструють незбіг поняття „*креси*” у поляків та інших етносів особливості зроблених поляками сучасних перекладів текстів, що містять слова *kresy* та *kresowy*, на російську мову. Складність передачі семантики цих слів зумовлена етноспецифічністю сприйняття їхніх денотатів: для поляків *kresy* – об'єкт архаїчно-ностальгійного замилювання, території, пов'язані з польською культурою, з „польщищеною”; а от сучасні жителі „*кресів*” сприймають ці землі як автохтонні. Як відомо, характерним прийомом при передачі безеквівалентної лексики у перекладі є експлікація, або описовий переклад [3, 160]. Використання експлікації при передачі пол. *kresy* та *kresowy* у перекладі на російську мову в часописі „Польська культура” („Polish Culture”) дає змогу більш-менш задовільно, хоч іноді й занадто розлого передати зміст безеквівалентного слова: ... *w dniach 30 lipca – 1 sierpnia br., odbył się w Mrągowie Festiwal Kultury Kresowej.* >

... с 30 июля по 1 августа в Мронгове (Мазурское приозерье) прошел Фестиваль культуры на так называемых „**кресах**”, т.е. на землях, бывших в прошлом восточными окраинами Польши. Их и сейчас так называют – „**кресы**” [15, 59]. Звісно, правильним перекладом було б: „Фестиваль культуры так называемых „**кресов**”, т.е. земель, бывших в прошлом восточными окраинами Польши”. При повторному вживанні у зазначеному тексті слово *kresy* семантизується більш лаконічно: *Zaprezentowały one bogactwo kultury i tradycji **kresów** dawnej Polski.* > *Они продемонстрировали богатство культуры и традиций **бывших окраин** Польши* [15, 59]. Взагалі еквівалентний переклад слова *kresy* потребує обов'язкових уточнень, причому не лише часових (*бывшие*), а й просторових (*восточные, окраины*). Пор. ще один випадок описового перекладу: <...> *nie tylko o samym Schulzu, ale także o istotnym fragmencie dawnego, niepowrotnie minionego świata polskich **Kresów*** <...> *не только о самом Шульце, но и о существенном фрагменте прежнего, безвозвратно канувшего в прошлое, мира **польских восточных окраин*** [16, 16–17].

Передачу семантики слів *kresy* та *kresowy* у наведених вище контекстах можна розцінювати як еквівалентний переклад. А от переклад фрагменту „<...> Irena Domańska-Kubiak w książce „Zakątek pamięci. Życie w XIX-wiecznych dworakach *kresowych*” <...> odwołuje się do tekstów z epoki <...>” на російську мову як „<...> Ирена Доманьская-Кубяк в книге „Уголок памяти. Жизнь в помещичьих усадьбах XIX века на *восточных окраинах Польши*” <...> обращается к текстам той эпохи <...>” [14, 22] буде вочевидь сприйматися жителями сусідніх із Польщею держав як некоректний, оскільки хронологічна дескрипція є суперечливою: у XIX ст. землі, про які йдеться, входили до складу Російської імперії.

Втім, не в усіх комунікативних сферах сучасної української мови слово *креси* має значення „східні країни Польщі”. В українських діалектах запозичене з польської *крес* мало

значення „край, кінець” [8, 85]. У сучасному українському дискурсі, до якого слово *креси* прийшло саме з західноукраїнського мовного регіону, воно може вживатися у значенні „пограниччя”, „прикордонні території сусідніх держав”: *Мої пращури Європою пересувалися пішки, на возі, на дарабі, в омнібусі, потягом, – залежно від відстаней, країн, мети. <...> З раннього дитинства я пам’ятаю, як мої сусіди і близькі родичі залюбки „ходили,, у близькі і далекі закордонні креси* (Василь Кухта. „Центральноєвропейські аборигени” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.meso Eurasia.org/archives/93376; 18.10.2011). Проте частіше це слово вживається у ширшому значенні – „території”: *Жадан, здається, задовго жив у Берліні, чи ще десь, там, на Заході, куди емігрують сонце, китайці та корупційні гроші. Таємниця полягає у тім, що «Ворошиловград» написаний саме для західних крес* (Валентин Бушанський. „Місто мертвих”. Рецензія на книжку: С. Жадан. Ворошиловград : роман. Режим доступу: www.avtura.com.ua/book/349/reviews/); *Досвід Білорусі показує, що лимоновці, баркашовці, жириновці, збагнувши, що на західних кресах їхня ідеологія не спрацьовує, інфільтрують місцеві організації та переводять на потрібні рейки* (Режим доступу: bilozerska.livejournal.com/500183.html 27 сер. 2011). При цьому синтагматичні зв’язки слова задля експресивності демонстративно модифіковані: традиційне означення *східні креси* замінено на антонімічне *західні креси*.

У публіцистиці поняття *креси* (*східні креси*) може зазнавати й метафоричного семантичного зрушення. На рівні авторського мовлення воно вжите у переносному значенні „межа, кордон, пограниччя”: *Я мало вже дослухаюся до сторонніх порад. Є якась межа. Коли ти розвиваєшся як телевізійний перекладач, є час для стану дозрівання. Мені здається, що я вже дозрів. Тепер мені треба триматися своїх здобутків, боронитися на кресах, коли треба* (Сергій Саржевський. „Я

маю певну філософію перекладу”. – Режим доступу: <http://www.stb.ua/ua/news/2011/10/18/44385/>). А в тексті Миколи Рябчука від 21.09.2011 вираз *східні креси* метафорично використаний на позначення острова Родос, розташованого на схід від Італії (яким ця країна володіла з 1912 до 1944 року), та для характеристики ситуації на ньому: *Серед безлічі іноземних туристів на Родосі італійців найбільше. Вони мають, здавалося б, таке саме море у себе, такі самі і навіть чистіші пляжі, такі самі і навіть нижчі ціни, проте їх тягне на **східні креси** – як поляків до Львова, як німців до Вроцлава, як хасидів до Умані* (Режим доступу: zaxid.net/blogs/showBlog.do?shidni_kresi&objectId=1236619).

Етноспецифічність та польськоцентричність польського *kresy* спричинює аксіологічний та семантичний незбіг його з українським полонізмом *креси* на концептуальному рівні (розуміємо під концептом, услід за О. Селівановою та іншими дослідниками, „інформаційну когнітивну структуру свідомості, певним чином організовану та вбудовану до колективної чи концептуальної концептосфери” [4, 297]. Власне саме незбіг концептів у польській та українській лінгвоментальностях і мав на увазі Б. Бакула, зазначивши: „Отже, в чому полягає проблема? Вона полягає не в деклараціях, щирості яких ніхто не заперечує, – лишень у структурах мови, в запозичених із традиції образах, у протоптаних дослідницьких доріжках, у методі, у свідомості, що й далі зберігає той самий постулат „полонізації” багатонаціональної історичної спадщини давньої Речі Посполитої” [1].

Література

1. Бакула Богуслав. Креси без взаємних викреслювань // Критика. – 2010. – № 1. – Режим доступу: http://krytyka.com/cms/upload/Okremi_statti/2010/2010-01-02/16-22-2010_1-2.pdf.

2. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов / А. Вежбицкая / Пер. с англ. А.Д. Шмелева. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.

3. Комиссаров В.Н. Теория перевода (лингвистические аспекты) / В. Н. Комиссаров. – М. : Высшая школа, 1990. – 253 с.
4. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.
5. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры: Изд. 2-е, испр. и доп [Текст] / Ю.С. Степанов. – М. : Академический проект, 2001 – 590 с.
6. Яковенко Наталя. Від редактора // Даніель Бовуа. Російська влада і польська шляхта в Україні 1793-1830 рр. / Переклад з французької Зої Борисюк. – Львів: Кальварія, 2007. – 296 с.
7. Д. Гессен, Р. Стыпула. Большой польско-русский словарь. – М. – Варшава : Русский язык – Ведза повшехна, 1980. – Т.1. – 664 с.
8. Етимологічний словник української мови : в 7 т. – Т. 3 / Укл. : Р.В. Болдирев та ін. – К. : Наук. думка, 1989. – 550 с.
9. Словник української мови. – К.: Наук. думка, 1973. – Т. IV. – 840 с.
10. Тиждень. – 2010. – № 8.
11. Українська правда, 29.09.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/>.
12. Українська правда, 31.08.2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/>.
13. Українська правда, 16.12.2010 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/>.
14. Polish Culture. – 2004. – № 3.
15. Polish Culture. – 2004. – N 4.
16. Polish Culture. – 2005. – N 4.